ग्रॅहम स्टेन्स यांचे बलिदान सार्थकी लागायला हवे

ख्रिश्चन मिशनरी ग्रॅहम स्टेन्स व त्यांची दोन कोवळ्या वयाची मुले यांची रात्रीच्या अंधारात अमानुषपणे जिवंत जाळून हत्या झाली. या हत्याकांडामागे कोणाचा हात होता, संघटित कट करून केली का याची चौकशी करण्यासाठी न्यायमूर्ती वधवा आयोग नेमला गेला. या आयोगाचा अहवाल अलिकडे लोकसभेला सादर करण्यात आला. हा अहवाल आम्ही अद्यापि पाहिलेला नाही. या अहवालावरील दोन लेख आमच्या वाचण्यात आले आहेत. कोणत्याही ख्यातनाम व प्रतिष्ठित अखिल भारतीय वा प्रादेशिक धार्मिक, धार्मिक-राजकीय वा राजकीय संघटनेचा अधिकृत स्वरूपात या कृत्यात पुढाकार वा सहभाग होता या निष्कर्षाला न्या.वधवा पोचलेले नाहीत. असा निष्कर्ष काढण्यासाठी ज्या प्रकारचा पुरावा, न्यायालयीन कसोट्यांवर टिकेल असा पुरावा लागतो, असा पुरावा त्यांच्यासमोर आला नाही.

या संदर्भात बजरंगदल या संघटनेचे नाव विशेषेकरून घेतले जात होते. स्वतःची ओळख हिंदुत्ववादी म्हणून करून देण्यात गर्व बाळगणाऱ्या संघटनांपैकी बजरंगदल ही एक कडवी, आक्रमक संघटना आहे. ठोकशाही पद्धती अवलंवण्याबद्दल या संघटनेचा लौकिक आहे. न्या.वधवा यांनी बजरंगदल वा अन्य कोणत्याही संघटनेला दोषी ठरविले नाही याकारणाने हिंदुत्ववादी पक्ष समाधान पावेल तर हिंदुत्ववादाच्या विरोधी असलेल्या पक्षाचा तीव्र रोष होईल. ही अपेक्षित अशीच प्रतिक्रिया म्हणायला हवी.

दिल्ली अल्पसंख्यांक आयोगाचे सभासद वालसान थांपू यांची 'इंडियन एक्स्प्रेस' या दैनिकामध्ये (१८ ऑगस्ट १९९९) 'मर्डर ऑफ अ मिशनरी : वधवाज बामी इफेक्ट' या मथळ्याचा लेख प्रसिद्ध झाला आहे. हे एक नामवंत ख्रिस्ती धर्मोपदेशक आहेत. वधवा आयोगाने अहवालात नोंदविलेल्या पुराव्याची, व त्या आधारे काढलेल्या निष्कर्षांची या लेखात जी दखल घेतलेली आहे ती पुढील गोष्टी समोर ठेवते : (१) हे हत्याकांड घडवून आणण्यात पुढाकार असलेला दारासिंग हा ओरिसा राज्यातील मयूरभंज व केंओजहर जिल्ह्यांमध्ये त्याच्या हिंस्र गुन्हेगारी कृत्यांसाठी कुप्रसिद्ध होता. अलीकडच्या काही वर्षांमध्ये त्याचा लौकिक व दरारा झपाट्याने वाढत गेला. (२) त्याच्यावर गंभीर स्वरूपाच्या ११ गुन्ह्यांसाठी आरोपपत्र ठेवलेले होते. तरीदेखील तो आणखी आणखी गुन्हे करण्यासाठी मोकळाच होता. पोलिसखात्यातल्या मंडळींशी त्याचे 'सलोख्याचे संबंध होते, असेही आढळते. (३) १९९७ अखेरपर्यंत दारासिंगला गुन्हेगारी कृत्यांच्या संदर्भात अटक होत असे व त्याची सुटका होत असे. १९९७ नंतर त्याने केलेल्या गुन्हेगारी कृत्यांच्या संदर्भात त्याला एकदाही अटक करण्याचे धाडस पोलिसांनी दाखविले नाही. चंदनाचा चोरटा व्यापार करणाऱ्या वीरप्पनसारखा तो 'भूमिगत' पण नव्हता. स्टेन्स हत्याकांडानंतरही तो मुक्तपणे वावरत होता, आणि कोणत्या एका दूरदर्शन कंपनीने त्याची मुलाखतही घेतली. पण पोलिसांना मात्र तो 'अदृश्य' राहिला व ते त्याच्यापर्यंत पोचू शकले नाहीत. (४) दारासिंग कडवा माथेफिरू धर्मवादी (वधवा आयोगाचे शब्द "rabid fundamentalist") होता आणि त्याने आदिवासींना स्टेन्स यांची हत्या करण्यासाठी उद्युक्त केले, कारण ख्रिश्चन मिशनऱ्यांच्या धर्मप्रसार कार्याला त्याचा विरोध होता. (५) त्याचे स्थानिक पातळीवरील बजरंगदल व भाजप या संघटनांशी संबंध होते व त्यांची साथ त्याला असे हे किमान एका प्रकरणी (पाटणा पोलिस स्टेशन केस नं. ८० / दि. १९ ऑक्टोबर १९९७) आयोगाला आढळून आले.

वालसान थांपू यांनी आयोगाच्या अहवालाचा विपर्यास केला असेल हे शक्य वाटत नाही. स्टेन्स यांची हत्या ही कोणत्या एका संघटनेने पूर्वनियोजित कट करून केलेली कृती नव्हती; ती एका विशिष्ट विचारव्यूहाच्या प्रभावाखाली असलेल्या, गुन्हेगारी कृत्यांना सरावलेल्या व सोकावलेल्या व्यक्तीने पुढाकार घेऊन केलेली निंद्य कृती होती, हा न्या.वधवा यांचा निवाडा स्वीकारावयास हवा.

पण, याचा अर्थ, दारासिंग याचे कृत्य एका माथेफिरू गुन्हेगाराचे 'व्यक्तिगत लहरी कृत्य' असे म्हणून बाजूला सारता येते, वा

सारणे योग्य ठरते असे नाही. दारासिंग याचा 'माथेफिरू'पणा एका विचारव्यूहाशी व विशिष्ट उद्दिष्टांशी जोडलेला होता याकडे दुर्लक्ष करून कसे चालेल? या विचारव्यूहाची एक मांडणी अशी आहे की जी माणसांमधील हिंस्र विकार व उन्माद यांचे पोषण करते, त्यांना हिंसक व आक्रमक कृतीसाठी उद्युक्त करते, व अशा हिंस्र, निर्दय कृत्यांचे समर्थनच नव्हे तर कौतुकही करते.

'आमच्या परिवारातील कोणत्याही संघटनेने हे कृत्य करण्याची योजना केली नव्हती, अधिकृतपणे हे कृत्य करण्यास उद्युक्त केले नव्हते हे वधवा आयोगाच्या अहवालाने सिद्ध झाले', असे आत्मसंतुष्ट उद्गार हिंदुत्ववादी संघटनांनी काढणे अयोग्य होईल. मुद्दा केवळ तेवढाच मर्यादित नाही. 'निरागस आदिवासींचे धर्मांतर मिशनरी घडवून आणीत आहेत आणि (त्यांना ख्रिश्चन बनवून) आपली संस्कृती व धर्म यांचा नाश करीत आहेत; तर चला, आपण त्यांच्यावर हल्ला करू या' अशा शब्दांत दारासिंगने आवाहन केल्याचे अहवालात नमूद असल्याचे थांपूंनी लिहिले आहे. ("Let us go and assault the Christian Missionaries.... as they are indulging in conversion of innocent tribes to Christianity and spoiling our religion and culture." आयोगाचे शब्द) दारासिंगच्या कृत्याला या देशातील अनेकांचा मूक्त वा प्रकट पाठिंबा असल्याचे भानही न्या.वधवांना आहे असे त्यांच्या पुढील म्हणण्यावरून दिसते. ग्रॅहम स्टेन्स यांच्या पत्नी ग्लॅडिस स्टेन्स यांच्या धीरोदात्त व क्षमाशील सुजाण भूमिकेची प्रशंसा करून ते म्हणतात, "त्यांच्या वर्तनाने त्यांनी, ज्यांनी गुन्हा केला त्यांनाच तेवढे लाजविले - शरम वाटण्याचा गुण अद्यपि शिल्लक उरला असेल तर - आहे असे नाही, पण ज्यांच्या मनात या गुन्हेगारांविषयी प्रत्यक्ष-अप्रत्यक्षपणे सहानुभूती असेल त्यांनाही त्यांनी (ग्लॅडिसबाईंनी) लाजविले आहे." ("By her conduct, she has put to shame, if they have any shame, not only the perpetrators of the crime but those who directly or indirectly may have sympathy with them.") ज्या जातकुळीच्या हिंदुत्ववादाचे फलित म्हणून माणसांची असंस्कृत, अमानुष कृत्यांनी, बोलण्याने वाटणारी शरमच संपुष्टात येते, शरमिंदे होण्याचा मानवी गुणच नष्ट होतो त्या जातकुळीची हिंदुत्ववादी प्रवृत्ती निर्मूल कशी होईल, हा मुद्दा शिल्लक उरतोच, आणि तोच वास्तविक महत्त्वाचा आहे.

हिंदू धर्म, संस्कृती व परंपरा यांचा अभिमान ज्यांना आहे, आणि या देशात हिंदू समाजाला याचे मध्यवर्ती स्थान व वजन प्राप्त व्हायला हवे असे ज्यांचे म्हणणे आहे, त्यांच्यापैकी नीतिमान व सुसंस्कृत व्यक्तींना तरी वधवा आयोगाच्या अहवालाने खडबडून जाग यायला हवी आहे. कारण दारासिंगसारखी माणसे व त्यांची कृत्ये यांचा त्यांच्या मनातील हिंदुत्वाला सर्वात जास्त धोका आहे याचे भान त्यांना असेलच. आणि भान नसले तर ते लौकरात लौकर येण्याची नितांत गरज आहे. माणुसकीचा मुडदा पाडण्यात गौरव मानणारे हिंदुत्व हिंदूंचे तरी कोणते भले करू शकणार आहे ?

ग्रॅहम स्टेन्स व त्यांची बाळे यांची हत्या ही एका विचारव्यूहाच्या एका धारेची, वृत्ती-प्रवृत्तीची तर्कशुद्ध परिणती आहे; अंतिम टोक आहे. असे कृत्य दारासिंग उत्साहाने व पूर्ण आत्मविश्वासाने करतो याचा अर्थ समाजात हे विप बऱ्यापैकी भिनले आहे याची त्याला खात्री वाटली असली पाहिजे.

हिंदुत्वाचा पक्ष घेणाऱ्या विचारी, समंजस, उदार व शहाण्या व्यक्तींनी - अशा व्यक्ती आहेत अशी आशा आम्ही बाळगतो - आपल्यातीलच माथेफिरू पक्षाच्या विरुद्ध आघाडी उघडली पाहिजे. ते त्यांचे कर्तव्य ठरते.

ग्लॅडिस बाईचे पती ग्रॅहम स्टेन्स यांची ख्रिश्चन व्यक्ती व संस्था यांच्यावरील अलीकडच्या हल्ल्यांच्या संदर्भात ग्लॅडिसबाईंनी म्हटले होते, "येशूने जसे त्याचा छळ मांडणाऱ्यांना क्षमा केली तशी क्षमा ख्रिश्चनांनी हल्लेखोरांना करायला नको का?"* दहा दिवसांनी स्वतः स्टेन्स यांची व लहानग्या मुलांची हत्या झाली. क्षमा करणे ही जर येशूची शिकवण अनुसरावयाची असेल तर मग या दारूण प्रसंगातही ती अनुसरायला हवी. ग्लॅडिसबाईंच्या हृदयाची काय कालवाकालव झाली असेल याची कल्पनाही करणे कठीण

आहे. पण येशूची शिकवण व प्रत्यक्ष वर्तन त्यांनी शिरोधार्य मानले, आणि उदार अंतःकरणाने अपराध्यांना क्षमा केली.

** नवभारतच्या याच अंकातील श्री. सिद्धार्थ यांच्या लेखात ग्लॅडिसबाई स्टेन्स यांना असे म्हणाल्या, असे आले आहे. इतके नक्की की, दोघांमध्ये हे बोलणे झाले.*

वधवा यांनी त्यांच्या अहवालाच्या शेवटी ग्लॅडिसबाईंचा यथोचित गुणगौरव केला आहे व म्हटले आहे, “आपल्या दिवंगत पतीचे कार्य पुढे चालू ठेवण्यासाठी आपल्या मुलीबरोबर भारतातच राहण्याचा निर्णय घेऊन ग्लॅडिसबाईंनी मोठी हिंमत प्रकट केली आहे. त्यांच्या निर्णयाला आयोगाचा पूर्ण पाठिंबा आहे, आणि गरीबांची सेवा करण्याच्या आणि निर्भयपणे ख्रिस्ताची शिकवण लोकांपर्यंत पोचविण्याच्या त्यांच्या प्रयत्नात त्यांना शक्ती लाभो अशी आम्ही सदिच्छा व्यक्त करतो." (“The Commission is with her in her resolve and wishes her strength and support in her endeavour to serve the poor and spread the Gospel About any fear.”) ख्रिस्ताच्या शिकवणुकीचा प्रसार करण्यास तुम्ही मोकळ्या आहात, निर्भयपणे ते काम करा, असे वधवांनी म्हणावे हे विशेष आहे.

भारतीय राज्यघटनेने धर्मप्रसार व धर्मांतर यांचे स्वातंत्र्य नागरिकांना दिले आहे. या स्वातंत्र्याचा योग्य आदर हातचे राखून न ठेवता करण्यास विचारी, समंजस व शहाण्या हिंदुत्ववाद्यांनी पुढे यायला हवे.

नवभारतच्या याच अंकात श्री. सिद्धार्थ यांच्या एका लेखाचा अनुवाद प्रसिद्ध केला आहे. त्या लेखावरून, व वालमन थांपू यांच्या लेखावरूनही, मनात काही प्रश्न उपस्थित झाले. दारासिंग या व्यक्तीने जोडीला फक्त एकदोन व्यक्तींना घेऊन हे कृत्य केले असे दिसत नाही. जमावाने केलेले हे कृत्य होते. दारासिंग उघडउघड आवाहन करीत होता, लोकांना उद्युक्त करीत होता. या माणसाचे पूर्वचरित्रही हिंसक गुन्हेगारी कृत्ये करणारे आहे ही गोष्टही त्या भागात माहीत होती. प्राणांतिक हल्ल्याचा धोका आहे हे जाहीर झाले असताही, (१) त्याचा प्रतिकार करण्यासाठी मिशनरी मंडळींनी त्यांचे कार्य असलेल्या आदिवासी व अन्य लोकांना गोळा का केले नाही?, (२) ग्रॅहम स्टेन्स त्यांच्या दोन कोवळ्या मुलांना घेऊन बाहेर जीप (वा तत्सम) वाहनात रात्री का झोपले? त्यांना आपल्यासोबत घरांमध्ये झोपण्याचा आग्रह झाला नाही का?, आणि (३) जमाव स्टेन्स व त्यांची मुले यांची हत्या करीत असताना, काय घडत आहे याची कल्पना असलेली काही माणसे तरी त्यांचा बचाव करण्यासाठी धावून का गेली नाहीत?

की, मनोहरपुरला जमलेल्या आपण मंडळींवर प्राणांतिक हल्ला होण्याची दाट शक्यता माहीत झाल्यावर, विचारपूर्वक, स्वेच्छापूर्वक दारासिंग व त्याने गोळा केलेला जमाव यांच्या हिंस्र उन्मादाला सामोरे जाऊन स्वतःच्या व मुलांच्या बलिदानाने, ख्रिस्ताच्या शिकवणुकीच्या प्रत्यक्ष आचरणाने, भारतातील आजचे वाढते द्वेषपूर्ण व हिंस्र वातावरण, प्रेममय व शांतिपूर्ण बनविण्याचा सम्यक् मार्ग स्टेन्स दाखवून देत होते?

आमचा असा तर्क आहे की प्रस्थापित ख्रिश्चन मिशनरी मंडळी, दलित-शोषित-आदिवासींमध्ये संघर्षप्रवण जनसंघटन उभारण्याचे तसेच, परिवर्तनाचे कार्य करणाऱ्या ख्रिश्चन स्वयंसेवी संस्था व त्यांमधील कार्यकर्ते (अ ॅक्टिव्हिस्ट्स) आणि स्टेन्स यांच्या भूमिकांमध्ये, भाषेमध्ये, कार्यपद्धतीमध्ये मूलभूत अंतर होते. 'हे दयाघन प्रभो, त्यांना क्षमा कर' असे म्हणण्याला, खरोखरच तशी क्षमाशील भूमिका घेण्याला आज या मंडळींमध्ये पाठिंबा अपवादभूतच मिळेल. 'एवढी क्षमेची भाषा ख्रिस्ताचे नाव घेऊन करीत आहात, तर आचरण करा ना तसे स्वतः' असे काही आव्हान तर त्यांना दिले गेले नव्हते, त्यांच्याच जातभाईकडून?

वालसन थांपू यांच्या लेखातील पुढील दोन वाक्ये सूचक व अर्थगर्भ आहेत : “Those who speak for the political and religious lobbies, on the contrary, see it as a crime whose political scope outweighs its spiritual

significance. This is a sacrilege to those who know Gladys, and the spiritual meaning of the work that the Staines couple has been doing in Orissa."

हिंदुत्ववादी पक्षाच्या विरोधातील ख्रिश्चनधर्मीय तसेच सेक्युलर, पुरोगामी, डावे दबावगट हेही थांपू यांच्या नजरेसमोर असावेत. या मुद्द्याच्या खोलात ते, दुर्दैवाने, गेलेले नाहीत. पण 'सॅक्रिलेज' हा शब्द महत्वाचा आहे.

दारासिंग व त्याने गोळा केलेला जमाव यांचे कृत्य अधमच राहते. शासनाचे कर्तव्य व जबाबदारी गुन्हेगारांना अटक करून 'कायद्याच्या राज्या'च्या चौकटीत योग्य ती शिक्षा करणे हेच राहते, आणि ते शासनाने पार पाडायलाच हवे. पण स्टेन्स व त्यांची मुले यांचे बलिदान कारणी लागले असे त्यामुळे होणार नाही. ते कारणी लागावयाचे तर त्याचा राजकारणी फायदा उठविण्याचा मोह हिंदुत्ववादी तसेच हिंदुत्ववादीविरोधी दबावगटांनी कटाक्षाने टाळला पाहिजे. हे थांपू यांचे म्हणणे योग्य आहे.

आपल्या भूमिका, आपली भाषा, आपली कार्यपद्धती, आपली उद्दिष्टे यांची परीक्षा अंतर्मुख होऊन जशी हिंदुत्ववाद्यांनी करावयास हवी तशी ती त्यांच्या विरोधकांनीही.

दुर्दैवाने, भारतीय समाजजीवनात जे जे विपरीत, अनिष्ट, घातक, विध्वंसक घडत आहे त्याच्यासाठी स्वतः सोडून इतरांना अपराधी ठरविण्यावर आज कटाक्ष आढळतो.

ग्लॅडिस स्टेन्स यांनी आचरलेला मार्ग थोडा वेगळा आणि निश्चितच अधिक उन्नत नैतिक व आदर्शाच्या जवळ जाणारा आहे. कोणाचा अपराध कोणता व किती याचा हिशेब मांडावयाची गोष्ट त्यांनी हृदयातून काढून टाकली. इतकेच नाही, क्षमाशील वृत्तीने, प्रेममय माणुसकीने ओतप्रोत होऊन त्यांनी लोकांच्या सेवेचे व्रत पुढे अखंड चालू ठेवण्याचे शांत चित्ताने ठरविले.

माणुसकीचा मुडदा पाडू पाहणाऱ्यांना पराभूत करण्याची ही श्रेष्ठतम रीत. एका गालावर थप्पड मारली तर काय करावे? दुसरा गाल पुढे करावा, असे ख्रिस्त म्हणाला होता, त्याची आठवणही व्हावी.

वसंत पळशीकर